

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

обов'язкових компонент освітньої програми
другого (магістерського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 6. Некласичний вектор у сучасній психології

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник:

Завідувач кафедри соціології та психології, доктор психол. н., професор,
Євдокімова Олена Олександрівна

Рецензенти:

1. Начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету
Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних
наук, доцент Станіслав Ларіонов

2. Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор
психологічних наук, професор Наталія Мілорадова.

План лекції

1. Некласичний прорив в психології. Особливості неklasичного підходу до дослідження особистості як культурного об'єкта (внесок Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна, М.М. Бахтіна, Альфреда Адлера, Д.О. Леонтьєва, С.Д. Максименка у розвиток і становлення нового погляду на людину як суб'єкта самодетермінованої активності).
2. Психологія класична і неklasична
3. Напрями неklasичної трансформації психології (за Д.О. Леонтьєвим):
 - від пошуку знань до соціального конструктивізму;
 - від монологізму до діалогізму;
 - від ізолюваного індивіда до ідеального суб'єкта досягнення життєвого успіху;
 - від детермінізму до самодетермінації;
 - від потенціалізму до езистенціалізму.
4. Структурний підхід до дослідження особистості. Загальна характеристика стану розвитку теорії диспозиційних рис особистості (внесок Олпорта, Кеттелла, Айзенка).

Рекомендована література (основна, допоміжна), Інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Савчин М.В. Методологеми психології. К. : Академвидав, 2013. 224 с.
2. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / Корольчук М.С. и др. К.: Ніка–Центр, 2008. 336 с.
3. Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології» Житомир, 2014. 35 с.

Допоміжна:

4. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. : психологія особистості, підручник для студентів вищих навчальних закладів, - під редакцією академіка АПН України, доктора психологічних наук, професора С.Д. Максименка, Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара. 2010. 264 с.
5. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології: Навчально- методичний посібник. К.: Ніка-Центр. 2003. 204 с.
6. Савчин М.В. Духовна парадигма в психології. – К. : Академвидав, 2013. 218 с.
7. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості. – Київ, 2012. – 605 с.

Інформаційні ресурси

1. Електронна хрестоматія до курсу.
2. Музика О.Л. Професійно-орієнтовані завдання у системі підготовки студентів-психологів // Професійно-орієнтовані завдання з психології / За ред. О.Л. Музики. Навчальний посібник. 3-тє вид., перероб. і доп. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С. 9-23
http://zu.edu.ua/spf/psihol_vkl.html
4. Електронна версія підручника Носенко Е.Л., Аршава І.Ф., «Сучасні напрями зарубіжної психології». – Дн-ськ: ДНУ. – 2010. – 306 с.
www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pspl/2010_10/501-514.pdf

Текст лекції

Кінцем 1920 х - початком 1930 х років можна датувати декілька зроблених в різних місцях різними вченими дуже важливих проривів, які привели до істотної зміни загального образу людини. Цей прорив, який можна назвати гуманітарним, або некласичним проривом, забезпечили в першу чергу п'ять вчених - Курт Левін, Лев Виготський, Михайло Бахтін, Альфред Адлер і Людвіг Бінсвангер.

Курт Левін (див .: Левін, 2001) висунув ідею галілеєвського способу мислення як антитезу аристотелевському способу мислення. Властивості, які виявляють об'єкти, як показав Галілей по відношенню до фізичних об'єктів і фізичними властивостями, не належать природі самих цих об'єктів. Вони виявляються тільки при взаємодії цього об'єкта з іншими об'єктами, тіла - з іншими тілами. Так, наприклад, вага не є властивість самого тіла, а є характеристика взаємодії цього тіла з гравітаційним полем Землі. Якщо прибрати цю взаємодію, то тіло втратить вагу. Аналогічним чином, як показав Левін, психологічні властивості ми також повинні розглядати не як внутрішні атрибути самих людей, риси диспозиції, а як щось, що проявляється в деякому полі взаємодії людини з навколишнім світом і іншими людьми.

Л.С.Виготський заклав основи некласичного підходу у вузькому сенсі слова. Суть його полягає в тому, що психічні змісти і процеси існують не

тільки в інтраіндивідній формі, будучи прив'язані до активності нервової системи індивіда. Вони існують також в об'єктивованій, речовій формі в культурних артефактах і можуть передаватися (трансляватися) від індивіда до індивіда. У міру нашого розвитку ми засвоюємо ці змісти з навколишнього культурного світу через взаємодію з цим світом, опосередковане взаємодією з дорослими. Некласична психологія - це наука «про те, як з об'єктивного світу мистецтва, зі світу знарядь виробництва, зі світу всієї промисловості народжується і виникає суб'єктивний світ окремої людини» (Ельконін, 1989, с. 478). Можна говорити про процес циркуляції психологічних змістів з індивідуально-психологічної в предметно-об'єктивовану форму і назад, здійснюваний за допомогою механізмів опредметнення і розпредмечування (Леонтьєв О.М., 1977).

М.М.Бахтин в своїх новаторських роботах показав принципову розімкнутість свідомості людини і смислову взаємодію свідомостей. Він показав, що в такому процесі як діалог, який виходить за рамки класичної парадигми в людинознавстві, відбуваються взаємодії і взаємопереходи смислів, тобто в діалогічному спілкуванні свідомості різних людей виявляються розімкненими по відношенню одна до одної (див. Напр .: Бахтін, 2000) .

Альфред Адлер зробив революцію в психології тим, що пішов від природничо-наукового детермінізму стосовно поведінки людини. Людина не детермінована причинами, які штовхають її до певних дій. Навпаки, причиною дії виступає мета. Ми повинні по відношенню до людини ставити не питання «чому?», який ставив Фрейд, а питання «навіщо?», і тільки через вказівку на цілі, які людина собі ставить, ми можемо зрозуміти дію людини (див .: Adler, 1980) .

І нарешті Людвіг Бінсвангер - основоположник екзистенціальної психології та психіатрії - ввів в ужиток таке поняття як життєвий світ: щоб зрозуміти людину, марно її обміряти, вивчати, тестувати, треба проникнути в її життєвий світ, який включає в себе зовнішній світ (те, що оточує людину),

внутрішній світ і спільний світ, в якому здійснюється діалог, обмін, взаємодія з іншими людьми (див .: Бінсвангер, 2001).

Ці прориви (не випадково всі вони виявилися настільки синхронними) призвели до розвитку і становлення нового погляду на людину, який можна назвати некласичним в широкому розумінні слова Під класичною психологією ми будемо при цьому розуміти психологію, що будується на зразок природничих наук, як суб'єкт-об'єктне пізнання, засноване на методології емпіричного дослідження (див .: Дорфман, 2002; 2005). До характерних зразків класичної психології можна віднести біхевіоризм, особливо класичний, і диференціальну психологію (Штерн, 1998), а також (в більш сучасній модифікації) когнітивну психологію.

Гуманітарний підхід я пов'язую насамперед з двома ключовими особливостями. Перша - це активне включення в розгляд соціально-історичного, культурного контексту, розгляд людини не як речі серед речей, а як укоріненої в світі культури, з яким вона взаємодіє і з якого себе будує. Гуманітарна, або некласична психологія розглядає особистість не як природний об'єкт, а як культурний, штучний об'єкт (див .: Мамардашвілі, 1994), як твір. Друга особливість - розгляд особистості як творця цього твору, активного суб'єкта, що не стільки формується ззовні або зсередини заздалегідь закладеними програмами, скільки як того, що самостворюється, самодетермінується. Тільки гуманітарний підхід в змозі зрозуміти суб'єктність людини (agency) - її здатність бути не просто детермінованою зсередини і ззовні, а джерелом і причиною своїх дій.

Очевидно, що класичний і некласичний способи побудови психологічного знання не в усіх відношеннях жорстко альтернативні один одному, а в чомусь один одного доповнюють.

Коротко охарактеризую кілька напрямків некласичної трансформації психології: від пошуку знань до соціального конструювання; від монологізму до діалогізму; від ізольованого індивіда до життєвого світу; від детермінізму до

самодетермінації; від потенціалізму до екзистенціалізму; від кількісного підходу до якісного; від констатуючої стратегії до дієвої.

Від пошуку знань до соціального конструювання. Це дуже потужний методологічний струмінь, який, взявши початок в середині 1970 х рр., народив методологію соціального конструкціонізму (див .: Джерджен, 1995. а, б; Барр, 2004; Якімова, 1999), багато в чому визначальний вигляд всієї теоретичної психології останніх двох десятиліть . У числі головних джерел цього руху його лідери вказують на аналітичну філософію мови Л. Вітгенштейна, який підкреслював вплив вживаних слів на характер тієї реальності, з якою ми маємо справу, на конструктивну соціологію знання П. Бергера і Т.Лукмана (1995) і на теорію особистісних конструктів Дж.Келли (1999).

Головний розробник і лідер соціально-конструкціоністського підходу, американський соціальний психолог Кеннет Джерджен розпочав з ідеї про те, що соціально-психологічне дослідження (пізніше він поширив її на всю психологію і навіть ще ширше) є переважно дослідженням історичним, а все, з чим ми працюємо - це слова, ярлики, що формуються в конкретному співтоваристві, конкретних історичних обставинах. Науковий зміст усіх теорій і моделей, з якими ми працюємо, залежить не тільки і не стільки від об'єкта дослідження, скільки від того, як ми домовляємося використовувати терміни, поняття. А це, в свою чергу, визначається соціально-історичним контекстом. Теорія, таким чином, є продукт мовної домовленості людей, що живуть в конкретному історичному просторі і часі. Тому акцент треба перенести зі співвідношення між теорією і описуваною нею реальністю на співвідношення між теорією і контекстом, в якому вона будується.

У 1985 році вийшла основоположна стаття Джерджена під назвою «Рух соціального конструкціонізму в соціальній психології» (див .: Джерджен, 1995б), де він тезисно формулює основні теоретичні передумови цього підходу. Терміни, тобто поняття, за допомогою яких ми пояснюємо світ і себе в світі, визначаються не предметом пояснення, а є продуктами історичної і культурної взаємодії між членами суспільства, тобто продуктами домовленості. Слова

набувають свого значення виключно в контексті поточних соціальних міжособистісних взаємин. Поза цими традиційними процесами наукової комунікації будь-яке пояснення перетворюється в порожню форму. Я можу вибудувати яку завгодно теорію, але якщо я ігнорую сформовані традиції розмови про цей предмет, то мене ніхто не сприйматиме. Ступінь стійкості в часі того чи іншого образу світу, тієї чи іншої теорії, того чи іншого пояснення залежить не від об'єктивної цінності запропонованих пояснень, а визначається мінливістю соціальних процесів. При зміні соціальної ситуації деякі пояснення стають різко неприйнятними, незалежно, правильні вони чи неправильні. Роль мови в життєдіяльності людей визначається характером її функціонування в стосунках між людьми - мовні моделі та конструкції визначаються виключно ритуалом відносин в середовищі людей, де ці мовні форми циркулюють. Одна з головних задач конструкціоністського вчення, як її формулює Джерджен - збагачення арсеналу теоретичного дискурсу в надії на підвищення потенціалу практики.

Виходить, що розуміння людей, в тому числі наукове розуміння, визначається перш за все тим контекстом, в якому вибудовується наука. Розуміння є результат спільної діяльності людей, їх домовленості. Одна з ключових книг соціального конструкціонізму має назву «Діалогічні реальності» або «Реальності спілкування» (Conversational realities) (Shotter, 1993). Дійсно, саме діалог в широкому сенсі, не між двома, а між багатьма людьми, конструює ту реальність, про яку в ньому йдеться. По-різному побудований діалог, зокрема, між вченими, між науковими школами, всередині наукової школи, може по-різному конструювати одну і ту ж реальність і по-різному змушує з нею практично працювати. «...»

На даний момент можливості соціального конструкціонізму в психології повністю продемонстровані і практично вичерпані. Зрозумівши, що психологічні теорії важливо аналізувати з точки зору того соціального змісту, який в них може імпліцитно вкладатися, психологія відновлює свій інтерес до самої пояснюваної реальності, до об'єкта. Конструкціонізм поступово долає

власну однобічність і переходить в більш конструктивні форми, зокрема, у форми діалогічної психології.

Від монологізму до діалогізму. Починаючи з 1980-х рр. як на Заході, так і в нашій країні спостерігається стійке зростання інтересу до таких авторів як М.М.Бахтин, а також Л.С.Виготський і Дж.Г.Мід. Вони ввели у психологію неklasичну ідею діалогу як особливої сенсостворюючої реальності, такої, що не зводиться до передачі інформації та інших односпрямованих процесів. В обґрунтуванні необхідності і унікальності діалогічного підходу використовується метафора М.Мерло-Понті і Г.Бейтсона: тільки при бінокулярному баченні виникає вимірювання глибини, відсутнє при монокулярному. Діалог розглядається в цьому підході не тільки як форма міжособистісної взаємодії, а й як форма взаємодії з об'єктивним світом культури, а також як форма взаємодії з самим собою. Діалогічність «я» (self), внутрішнє багатоголосся є нормою і не є тотожним шизофренічному розщепленню. Під здоровим «я», зазначає лідер цього напрямку Губерт Херманс, треба розуміти багатоголосся, але при цьому обов'язкове збереження метапозиції, яка дозволяє побачити всередині між цими голосами певні зв'язки, впорядкувати і структурувати варіативність позицій всередині «я». При цьому ми залучаємося до діалогу певними ділянками нашого «я», причому інші області зберігаються поза цим діалогом, а кордони між тими і іншими виявляються досить гнучкими і рухливими. Ми можемо залучати до діалогу різні області свого «я». У 2004 році було засновано Міжнародне суспільство діалогічних досліджень.

Від ізольованого індивіда до життєвого світу. Більш ніж два десятиріччя тому Ф.Е.Васильок (1984) протиставив два альтернативних підходи до психологічного пізнання і дослідження - онтологію ізольованого індивіда і онтологію життєвого світу. Онтологія ізольованого індивіда розглядає людину спочатку як окремий об'єкт, вирваний з усіх контекстів, як ізольований «препарат». Після цього, описавши характерні для нього властивості, можна подивитися, як вони проявляються у зв'язках і взаємодіях зі світом і іншими

об'єктами. Цей підхід, що витікає із принципової можливості описати людину, вирваної зі своїх природних життєвих зв'язків, зі світу, Ф.Е. Василюк вважає глибоко помилковим, тому що неможливо вирвати людину зі світу, в якому вона спочатку перебуває і з яким вона спочатку, пов'язана « пуповиною своєї життєдіяльності ». Людина народжується вже в світі, вона є єдиною істотою, для якої взагалі існує світ, а не середовище. Більш того, сам механізм розвитку людини багато в чому пов'язаний з тими відносинами, які складаються у нас з навколишньою дійсністю. Людина і світ виявляються двома взаємодоповнюючими елементами єдиної системи, з якої не можна виокремити людину і розглядати її поза відносин і поза зв'язку зі світом.

З цієї ж трансформацією пов'язаний все більший зсув акцентів від окремих дій або рис на життя або особистість в цілому. Цю тенденцію також свого часу чітко аналізував Ф.Е. Василюк (1984), який відзначав, що хоча в теорії діяльності, наприклад, окрема діяльність являє собою абстракцію життя в цілому, а предмет являє собою абстракцію світу, є зрозумілими ті причини, за якими ми вивчаємо тільки окремі абстракти, а не життя в цілому і світ в цілому. Однак, вивчивши окремі частини, абстраговані з метою аналізу компоненти, ми потім неминуче повинні повернутися до цілого. Сам Ф.Е. Василюк зробив дуже багато для введення в психологію понять життя в цілому і світу в цілому, що лежать в руслі згаданого вектора, загальносвітової тенденції. Виконується все більше робіт, які охоплюють не якісь окремі акти, а життя в цілому. Предметом не тільки теоретичного осмислення, а й емпіричних досліджень стають життєвий шлях, життєві стратегії, стиль життя, мета життя, сенс життя. Перерахування навіть тільки найбільш важливих робіт зайняло б не одну сторінку.

Від детермінізму до самодетермінації. У світі давно ведуться дискусії на тему «детермінізм і свобода людини», не тільки в психології. Одна з перших дискусій на цю тему була між Мартіном Лютером, який написав трактат «Про рабство волі» і Еразмом Роттердамським, що протиставив йому трактат «Про свободу волі» (Еразм, 1988). Мартін Лютер стверджує, що божественне

приречення виключає свободу волі. Еразм відповідає йому: якщо людина створена за образом і подобою Бога, а Бог є вільним у рішеннях та вчинках, то людина теж повинен бути вільною. У ХХ столітті завдяки успіхам природознавства в класичній психології стали домінувати детерміністичні позиції. Питання в дискусіях останніх десятиліть стоїть про те, чи повністю детерміновано поведінку людини або в ній є якийсь простір для свободи (див. Докладніше: Леонтьєв Д.А., 2000). Некласичний підхід, який заперечує пандетермінованість людської поведінки отримав потужну підтримку з боку природознавства, наприклад, відзначених Нобелівською премією робіт І. Пригожина з нерівноважної термодинаміки (див. : Пригожин, Стенгерс, 1985). Пригожин виявив і описав процеси у неорганічній природі з розривами детермінації; в певних точках вони можуть прийняти два різні напрямки, і немає жодного чинника, який би визначав, яким з цих двох шляхів процес піде, це залежить від випадковості. Якщо з детермінізмом боротися марно, то випадковість опанувати можна, що показав Л.С.Виготський (1983) в своїх дослідженнях використання дітьми жереба як механізму оволодіння випадковістю.

Згадаймо формулу: «проблема особистості є проблема того, що, для чого і як використовує людина - вроджене і набуте ним» (Леонтьєв О.М., 1983, с. 385). Ця лаконічна формула чудово перегукується з екзистенціалістським підходом до особистості, суть якого полягає в тому, що як вроджене, так і набуте впливає на поведінку, але жоден з впливів не робить фатального детермінуючого впливу. Навпаки, якщо ми не бажаємо їм підкорятися, ми здатні ці впливи асимілювати і переспрямувати куди треба, знайти якийсь спосіб поведінки, який дозволить не підкоритися їм. Р. Мей (May, 1981) говорив, що суть людської свободи полягає в паузі між стимулом і реакцією. Варто зупинитися і порахувати до десяти, як ви випадаєте з жорсткого ланцюга природної причинності, ланцюга реагування на стимул. Сучасна психологія, таким чином, стверджує принципову можливість свободи і самодетермінації. Одна з головних підстав і проявів людської свободи полягає в тому, що людина

здатна вводити і встановлювати, а також переглядати основні принципи, що регулюють власну поведінку, не підкоряючись автоматично заданим принципам (Harre, 1979; Rychlak, 1979). У цій здатності полягає суть особистісної автономії. Дослівно «автономія» перекладається з давньогрецької як власнозаконня, володіння власним законом і дотримання його - як в політиці, звідки прийшло це слово, так і стосовно особистості (див .: Дергачова, 2005).

Ключову роль в самодетермінації відіграє рефлексивна свідомість. Вся традиційна психологія описує людину як істоту, що не володіє рефлексивною свідомістю. Якщо ми обмежуємося свідомістю як відображенням навколишнього світу і не включаємо критичну рефлексивну свідомість, все порівняно просто. Можна виміряти, протестувати наші потреби, врахувати можливості їх реалізації, порівняти їх силу, все зважити і вивести рівнодіючу, передбачивши з високою вірогідністю, який варіант поведінки я оберу в даній ситуації. Однак, як тільки ми включаємо рефлексивну свідомість, прогноз стає неможливим, тому що я можу прийняти будь-яке рішення - немає такого варіанту в даній ситуації, який я не міг би обрати. Інша справа - яку ціну мені доведеться заплатити за кожне з рішень, але якщо я приймаю на себе відповідальність за зроблений вибір, я виходжу за рамки природної причинності і можу поступитися набагато більшим, ніж якщо я такої відповідальності не беру.

Екзистенціальний спосіб розгляду можна трактувати як доповнюючий основну лінію традиційної психології. Вся класична психологія виходить з того, що людська поведінка принципово передбачувана, якщо достатньо повно врахувати всі необхідні чинники. Це емпірично вірно і успішно спрацьовує для більшої частини поведінки більшості людей в більшості ситуацій. Але є деякі ситуації, в яких традиційний підхід не працює. Спочатку екзистенціальні погляди виникли на основі матеріалу так званих пограничних ситуацій особистісних зламів і криз, коли життєвий світ руйнується і немає ніяких адекватних стереотипних форм вчиненої поведінки. Традиційна психологія

детермінізму безсила допомогти людині, яка повинна приймати рішення під час відсутності детермінант, віч на віч зі світом, як і в протилежній ситуації, коли у людини все чудово, але їй треба ще щось, і вона до чогось пристрасно прагне без виразної необхідності. У цих двох ситуаціях людина приймає необумовлені рішення. Якщо традиційна психологія вивчає людину в тих її аспектах, в яких вона є детермінованою, екзистенціальна психологія вивчає людину в тих її аспектах, в яких вона є самодетермінованою.

Ці два крайні випадки, ситуації зі знаком мінус і зі знаком плюс, - ситуації, в яких традиційна психологія просто не працює, в яких може щось сказати тільки екзистенціальна психологія. Однак і в усьому проміжному діапазоні ситуацій з великою питомою вагою обумовленості, в якій найчастіше задовільними виявляються відповіді традиційної психології, людина може увійти в режим самодетермінованості, включивши рефлексивну свідомість. Є чудова формула Гегеля, яка, як мені здається, містить квінтесенцію всієї психології особистості: «обставини і мотиви панують над людиною лише в тій мірі, в якій вона сама дозволяє їм це» (Гегель, 1971, с. 26). У цю формулу покладені дві глибокі психологічні істини. Перша: обставини і мотиви нами керують, якщо ми дозволяємо це, не вмикаючи рефлексивну свідомість. Друга: ми можемо і не дозволити їм це, за допомогою рефлексивної свідомості самі підключитися до управління власним життям.

Від потенціалізму до екзистенціалізму. Термін «потенціалізм» належить В. Франклу (1990), який ввів його для позначення тих підходів, які зводили розвиток людини до повного розгортання вроджених потенцій, спочатку закладених в неї на біологічному рівні. Йшлося про теорії самоактуалізації К.Гольдштейна, К. Роджерса і А. Маслоу в їх ранньому варіанті (див. Про них докладніше: Леонтьєв Д.А., 2002). Суть потенціалізму можна коротко сформулювати так: все, що формується в ході розвитку, потенційно закладено в організм вже при народженні і має розвинутися за наявності сприятливих умов. Розвиток того, що потенційно закладено, є єдиною справжньою рушійною силою організму і особистості і може приймати форму одних або інших

поверхневих «мотивів». Протилежність потенціалізму - екзистенціаліста позиція «Існування передує сутності» (Сартр, 1994). У ньому записано, що розвитку не є передбаченим і гарантованим, людина сама обирає, чим вона стане, в процесі свого життя, проектуючи і будуючи себе.

Екзистенціалістську позицію можна виразити формулою: головним фактором розвитку особистості є сама особистість. Зрозуміло, ця позиція, яка в останні роки звучить все голосніше, ніяк не вписується в модель класичної науки. Лідер американської гілки екзистенціальної психології Р. Мей писав: «Екзистенціальна психотерапія може бути названа екзистенційно-гуманітарною, оскільки вона виступає проти схиляння перед технікою, за відродження гуманітарного підходу. Екзистенціальна терапія не задається питанням, як це робиться, а шукає приховані пласти сенсу в висловлюваннях клієнта, а також міфи і символи - в його психології і життя » (Мей, 1998, с. 78).

Від кількісного підходу до якісного. Останні два десятиліття психологічна наука переживає буквально бум якісних досліджень. Пов'язана з класичною моделлю науки вимірювальна парадигма має на увазі виокремлення чітко диференційованих одна від одної змінних, кожній з яких відповідає своя кількісна міра. Однак людську реальність утворюють життєві світи, сенси, цілі та інші елементи, які не можна описати через набір кількісних показників; вона вимагає якісної характеристики змістів. Тільки при вивченні людини і продуктів її діяльності наука вперше стикається з такою реальністю як «змісти» - у всій решті живій і неживій природі змістів немає. Психологія вперше зіткнулася з нею при появі психоаналізу, проєктивних методів, а потім методів аналізу документів. У всіх цих випадках перед дослідником розгорталася якісно своєрідна реальність, яку треба було зрозуміти, витлумачити, зробити з неї якісь висновки без покладання на дані будь-яких вимірювань. Фактично проблема полягала в специфічному перекладі з мови тієї реальності, в формах якої було дано вихідний зміст (сновидіння, протоколи ТАТ або тесту Роршаха та ін.) на мову психологічних термінів. Саме переклад є суттю будь-якої інтерпретативної або герменевтичної роботи: розуміння є переклад з однієї

знакової або смислової системи в іншу. Звичайно, при роботі з якісним змістом повністю трансформується і приймає інший вигляд проблема валідності і достовірності висновків. Зараз ці проблеми по-новому постають стосовно і до таких методів отримання даних, як контент-аналіз або інтерв'ю, які отримують нову інтерпретацію як діалогічні процеси (див. Напр .: Квал, 2003).

Від констатуючої стратегії до дієвої. Під цим позначенням ми об'єднуємо всі методологічні традиції, які ґрунтуються на ідеї неklasичного дослідження, змінюють реальність чи породжують нову реальність, на протигагу класичному типу дослідження, спрямованого на констатацію того, що є, і що систематично уникає можливості внесення будь-яких змін в досліджуваний об'єкт. Відхід від класичної моделі був пов'язаний з усвідомленням принципової неможливості вивчати свідомість людини, не змінюючи її. Дві основні традиції розвитку методології дієвого дослідження пов'язані з іменами К. Левіна та Л.С.Виготського. Перший ще в 1920 і роки в берлінському циклі експериментальних досліджень афектів і дії розробив новий тип експерименту, а в 1940 і роки, в контексті вирішення прикладних соціально-психологічних проблем сформулював методологію дієвого типу дослідження, в якому нерозривно пов'язані дослідницька сторона і здійснювана психологом корисна зміна (див .: Левін, 2001). Виготський в руслі свого підходу до розвитку як процесу, що має не стільки природний характер, скільки скеровується навчанням, тобто цілеспрямовано організованою діяльністю, або взаємодією, вийшов на психотехнічну парадигму дослідження. Дослідження, відповідно до цієї парадигми, є можливим тільки в процесі зміни того психологічного процесу, який є об'єктом вивчення (див .: Пузирів, 2005). Ці дві традиції не є єдиними; аналогічні по суті ідеї час від часу з'являються в різному термінологічному вбранні, наприклад, ідея конструктивної психології Е.І.Головахі і А.А.Кроніка (1997). Загальним в них те, що способом існування об'єкта вивчення є безперервні трансформації, які і слугують ключем до пізнання: запорукою можливості і одночасно критерієм адекватності пізнання об'єкта служить можливість змінити його передбачуваним чином.

Таким чином, різні описані вище історичні тенденції розвитку психологічної науки в ХХ столітті можна розглядати як різні боки, або межі єдиного вектора, який був позначений тут як гуманітарний, або некласичний (в широкому сенсі слова) вектор. Спільний знаменник всіх описаних тенденцій полягає в тому, що вони знаменують перехід від класичного типу наукового дослідження, характерного для природних наук, дедалі повнішого і багатостороннього врахування специфіки людини як унікального об'єкта пізнання і розробки специфічної методології пізнання цього об'єкта.

Питання для самоконтролю

1. Що є життєвим світом людини за Людвігом Бінсвангером?
2. Чим, з точки зору соціально-конструктивістського підходу, визначаються терміни?
3. Можливість чого виникає згідно з діалогічним підходом за умови біокуляриності бачення?
4. Як Еразм Роттердамський аргументує наявність у людини свободи волі?
5. Погляди на що є різними з точки зору потенціалізму та екзистенціалізму?